

ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ НА ДРЕВНОИЗТОЧНИТЕ И АНТИЧНИТЕ СТРАНИ

ЗАЛАВЯНЕТО НА ИЗБЯГАЛИ РОБИ В ЗАКОНИТЕ НА ХАМУРАПИ

Владимир Попов

Общоприето е да се смята, че законите на старовавилонския цар Хамурапи (1792 – 1750 г. пр.н.е.) са най-значителният законодателен паметник в историята на клинописното законодателство на древния Изток. Те са издавани, превеждани и изследвани многократно в различни страни. Научната литература в тази насока е обширна и привеждането ѝ изцяло или частично в относително пълен вид е практически невъзможно и ненужно. Независимо от дългия научен спор за систематизацията на законите, очевидно е, че някои параграфи третираат залавянето на избягали роби в старовавилонската държава.

Ако авелум укрие в къщата си избягал роб, принадлежащ на двореца или на мушкенум и не го изведе при вика на глашатая, този стопанин на къща трябва да бъде убит (превод на автора).

Обикновено се приема, че населението на Месопотамия по онова време се делило традиционно на три основни социални категории – авелум, мушкенум и ардум (роби). Това деление според много изследователи се запазило чак до персийската епоха (Cardascia, 1955: 53).

Началната формула на този и на много други от параграфите се транслитерира като *“šumma awêlum”* и се превежда по най-различни начини. Обикновено *авелум* (*awêlum*) се приема като социална категория, означаваща т. нар. пълноправни свободни общинници, които формират основното свободно население

във всички държавни формации в Месопотамия по онова време. Този термин има и други значения. Според Ван Прааг в тези текстове *awêlum* означава винаги “някой” (в смисъл “ако някой”...), без да отразява социална разлика (Van Praag, 1945: 52).

Категорията *мушкенум* (*muškênum*) се възприема най-често като т.нар. зависими производители в царските или храмовите стопанства с определени условия и особености в статута. Терминът *wardum*, също и във формата *warad* в законите, означава на академски език “роб”, “слуга” и др. и има твърде неясен произход (вж. по-специално Thureau-Dangin, 1929: 271–272). Аналогично *amtum* (*amat*) означава робиня. Термините *wardum* и *amtum* са употребени в текста на законите на Хамурапи по различен начин. В много от параграфите те се свързват със собственика на роба, като образуват специфични терминологически формули, а в други текстове се употребяват самостоятелно.

Текстът на § 16 се отнася за укриване на избягали роби. Робите са определени като принадлежащи на двореца или на мушкенум. Тази особеност е налагала очевидно особено внимание на съдебните органи при делата с избягалите роби. Укриването на избягал роб, както и организацията и подпомагането на бягството, се наказвали със смърт. Интерпретацията на § 16 е възможна и в смисъл, че укривателят е длъжен да върне роба само при обявата на т.нар. глашатай. В противен случай може да се приеме, че задържалото го свободно лице не носи отговорност и не подлежи на наказание (Szlechter, 1970: 85).

Укривателят на роба е наречен в текста “*bêlu*” на къщата (дома), където е укрит робът. Обикновено се приема, че този термин не означава винаги собственик на къщата. Най-приемливият превод следва да се приема като “господар” на къщата (дома). В този смисъл и наемател на къщата може да се явява “*bêlu*” и да укрива роби (Cardascia, 1959: 23).

Проблемът за утвърждаването на собствеността в различните ѝ форми и термините, с които се отбелязват редица особености във връзка с това, нямат все още напълно задоволително научно решение. Досега в научната литература са изказвани различни становища, които поддържат взаимоизключващи се тези.

Така например някои автори са на мнение, че вавилонците нямали термини за собственост и собственик и тези понятия се изразявали чрез различни условия и модалности (Cardascia, G. 1959: 22–25). Отнасянето на неща към даден индивид, който има право да упражнява върху тях изключителна власт, се предава в академическия език с предлога “sha” (на), което се оценява от някои изследователи като много бедно средство за изразяване (Petschow, 1939: passim; 1965: 146–172). Вавилонците не правели разлика и между собственост и владение, което било въведено чак от римското право (виж по-специално Volterra, 1937; 1955: 135–155). Според Г. Кардасция собствеността не само няма име в академическия език, но и думата “*bêlu*”, която обикновено предава значението на “собственик”, означава най-вече “господар”, “сеньор” и т.н. (Cardascia, 1959: 22).

Срещат се и напълно противоположни тези. Според един от най-известните изследователи на древността Едуард Майер собствеността била нещо твърде старо, разпростиращо се не само на неодушевени предмети и на добитък, но също и на човешки същества (Meyer, 1912: 49). Според други изследователи разликата между владение и собственост била винаги ясно разграничена при древните семити (вж. например Cuq, 1929: 120, 156, бел 2, 158 и др.; Neufeld, 1962: 37; и др.).

Обикновено се приема, че собствеността върху робите била утвърдена в Месопотамия много по-рано от времето на Хамурапи. Много изследователи посочват роба като пълна собственост на своя господар независимо дали този роб е “купен”, или “роден” в дома на господаря (Delaporte, 1923: 71). Собствеността върху роба се отнасяла не само за т.нар. пълноправни общинници, но и за лица от категорията “мушкенум” и др. (Delaporte, 1923: 71). По този въпрос се срещат и противоречиви постановки. Така например според Ал. Море “мушкенум” нямали право на собственост (?! – ВП), но имали право на движимо имущество и роби (Moret, 1936: 396). Пълноправните общинници, мушкенум и др. притежавали според И. М. Дяконов като собственост работника на производството – роба (Дяконов, И. М..., 1952: 270).

Параграф 16 потвърждава впечатлението, че при определени обстоятелства и причини робите често бягали. Бягствата били начин на активна съпротива и търсене на изход за промяна на положението, в което се намирали. Интерпретацията на текста дава възможност да се разкрие съществуването на система за преследване на избягали роби, в случая на определени като роби на двореца или на мушкенум. Разглеждането на тази система в детайли се затруднява значително, тъй като нито този, нито други текстове дават достатъчно светлина. По всяка вероятност действията по преследване на роби, извършвани в ежедневието, били обект на специално регулиране, влязло трайно в практиката, поради което не намерило отражение в законите.

Текстът на § 16 посочва също, че специално длъжностно лице разгласява бягството и търсенето на съответния роб. Това лице (условно преведено като глашатай), както естествено и т.нар. “рабианум”, се явяват “магистрати” в общината, поради което функциите им били относително по-широки. Издирването и връщането на избягали роби едва ли е било възможно само по силите на селските териториални водоземлени общини. То се затруднявало практически и от широките териториални мащаби на старовавилонската държава, в която едновременно със запазването на местните традиционни общински граници до голяма степен се създавало и едно административно-политическо единство. В този смисъл издирването на избягали роби се нуждае от специален апарат, какъвто практически едва ли е съществувал.

Широката централизация на тази дейност и свързването ѝ само с официалната власт е теза, трудна за възприемане, независимо че властите, както се вижда от други източници, а в известна степен и от останалите параграфи в законите, са подпомагали издирването на избягалите роби. В по-широки мащаби обаче това било по-скоро дейност на органите на териториалните селски общински организации, които на основата на взаимни интереси и съседски отношения осъществявали постоянна взаимопомощ, на каквато основа и принципи било организирано и иригационното дело.

По подобие на § 15 и този текст посочва, че свободни лица се ангажирали с укриването на избягали роби независимо според нас дали са роби на двореца, на мушкенум, или на други собственици. При наличието на заплаха от смъртно наказание това действие било много рисковано. То може да бъде обусловено само от сериозна заинтересуваност (стопанска, материална или друга) или от незнание на законодателната постановка, като в този случай едва ли освобождавало виновния свободен човек от отговорност и смъртно наказание.

Като най-правдоподобно обяснение на това явление може да се приеме тезата, че до подобни действия са прибегвали едри земеделци или собственици на едри индивидуални стопанства. Разчитайки вероятно на слабата организация и действия при преследването и издирването на избягалите роби, те ги привличали в своите стопанства, където им предлагали укритие и по-благоприятни условия за работа и живот, докато траело преследването, а вероятно и известно време след това, докато избягалият роб доотработи направената му услуга.

Практически е допустимо привличането на избягали роби от влиятелни и високопоставени лица, собственици на големи стопанства по територията на старовавилонската държава, да се обуславя и от значително високата им обществена и друга позиция по места и връзките и близостта им с местната администрация, което било гаранция за укриването на предприетото от тях действие на привличане на избягали роби. Чрез всичко това т. нар. укриватели на роби се снабдявали с необходимото количество незаплатена пазарно работна ръка за неизвестно колко продължителен срок.

Всички тези действия и последици дават основание да се приема тезата, че избягалите роби променяли в известна степен положението си. Вместо роби в юридическия смисъл те ставали по-скоро хора в робско положение, намиращи се в състояние на определена икономическа и друга зависимост, допускаща обаче известни елементи на индивидуална свобода и самостоятелност, срочност на този статут или друга неизвестна от текста на законите заинтересуваност.

На последно място смъртното наказание за лица, укриващи избягали роби, представлява постановка за защита на интересите на робовладелците собственици, най-вече двореца, категорията мушкенум, а евентуално и др. Тази постановка се определя от основния характер на самите закони, които утвърждават и защитават частната собственост от различни посегателства.

§ 17

Ако авелум залови в открито поле избягал роб или робиня и го (я) достави на господаря, господарят на роба трябва да плати 2 сикла сребро (превод на автора).

Параграф 17 се отнася за свободни лица, заловили и върнали избягали роби. В текста се посочва категорично, че залавянето на роба се отнася до *"i-na se-ri-im is-ba-at"*, което се превежда обикновено "на открито поле".

Текстът на § 17 е коментиран в редки случаи с групата параграфи за бягства на робите, най-често като сравнение с § 12 от законите на Липит–Ищар и § 49 от законите на Ешнуна (вж. например San Nicolo, 1950: 114). Според Е. Шлештер този параграф разглежда случай на заловен роб във вътрешността на страната, а не във от границите на Вавилон. Според автора законите на Липит–Ищар изглеждат по-прецизни, тъй като § 12 посочва бягство във вътрешността на града (Szechter, 1955: 175).

Господарят на върнатия роб е задължен да им заплати 2 сикла сребро. Текстът не посочва конкретна категория роби и не отбелязва двореца като собственик, поради което може да се приеме, че се отнася генерално за всички случаи на избягали роби.

Параграф 17 отразява категорично практиката на бягство на робите. С това явление е свързано и издирването и връщането им обратно на техните собственици. Постановката за възнаграждение на човека, заловил избягал роб, представлява охрана на интересите на робовладелците собственици. Тази постановка цели в обществен смисъл да се запази робовладението. Тя е свързана и със запазване на интересите на робовладелците собственици, като се ограничат всички възможности за бягства на роби-

те и опитите за промяна на тяхното положение. Поради тази причина законодателят е потърсил форма на икономическа заинтересуваност на лицата, нямащи практическо отношение към робовладелеца собственик и робите от дадено стопанство, като е определил възнаграждение от 2 сикла сребро за всеки избягал роб или робиня. Трудно може да се установи принципът на определянето на съответното възнаграждение от 2 сикла сребро. През тази епоха цената на робите била средно около 20 сикла сребро, ако се съди по §§ 116 и 252 от законите. Налице били и различни други практикувани цени, в много случаи и по-ниски (вж. главно Delaporte, 1923: 72–73). Размерът на възнаграждението от 2 сикла сребро представлява около 10 % от средната стойност на цената на роба в старовавилонската държава. Като принцип тя може да се възприеме само като възнаграждение за направени евентуални разходи при задържането, опазването, изхранването и връщането на роба.

§ 18

Ако този роб не каже името на господаря си, той трябва да бъде доведен в двореца, после, като разследват обстоятелствата на делото му, да бъде върнат на своя господар (превод на автора).

Текстът на § 18 представлява продължение на разглежданата в предходния § 17 правна материя. Той засяга някои обстоятелства по част от съдебните процедури при заловените избягали роби. Анализът на текста показва, че всеки заловен избягал роб е принуждаван да каже името на господаря си. Този първоначален момент от следствието след прекратяването на бягството на робите има за цел да се разкрие името на робовладелеца собственик и местоживеенето му, за да се върне робът на това лице и на това място.

Текстът на § 18 разкрива твърде интересно явление, че при следствието било възможно робът да не пожелае да каже името на робовладелеца собственик, на когото той принадлежал. При такива случаи робът беглец се отправял в двореца за продължаване на следствието по откриване на неговия собственик.

Само на основата на § 18 не може да се съди за характера на следствието и извършваните процедури. Този въпрос е от значение за проучването както на правния живот, така и на робовладението в Месопотамия, особено на отношението към роба, разглеждането му като обект и субект на право и др.

Нежеланието на заловения роб да разкрие името на господаря си свидетелства косвено за две предпоставки. Преди всичко нежеланието на роба да се върне в стопанството, откъдето е избягал, свидетелства за отношенията роб – господар в това стопанство и за обстоятелствата по статута на роба и условията за неговото съществуване в това стопанство. Друга възможна предпоставка бил страхът от наказанията за извършеното несполучливо бягство. В този смисъл се приема, че всеки заловен избягал роб бил подлаган на различни наказания, които изглежда били твърде сурови за онова време. Отделни изследователи посочват, че заловените избягали роби били белязани с нагорещено желязо (Deshayes, 1969: 212). Възможно било заловени избягали роби да бъдат наказвани и със смърт, но няма сведения дали подобни действия са практикувани (Meissner, 1893: 7).

Тези два пункта разкриват частично статута на частните роби и показват особено красноречиво изключително тежкото положение на заробените лица и нежеланието им да продължат съществуването си при такава обстановка. Точно в този смисъл непосочването на името на господаря от страна на заловения роб може да се тълкува като опит за последно “спасение” след залавянето и търсене на възможност избягалият роб да попадне като “безстопанствен” в сферата на царското или храмовото стопанство, където вероятно условията били по-приемливи.

§ 19

Ако ли пък той задържи този роб в дома си и после робът бъде намерен в неговите ръце, този човек трябва да бъде убит.

Параграф 19 представлява също продължение на правната материя от предходните два параграфа. Той се отнася за свободни лица, задържали избягали роби за собствени нужди в стопанствата си.

Задържането на избягали роби и използването им в други стопанства се разглежда от законите като тежко престъпление и се наказва със смърт. Привличането на чужд роб представлява имуществено престъпление по подобие на §§ 14 – 16 и др. Постановката в този параграф представлява охрана на интересите на робовладелците собственици. В по-конкретен смисъл задържането и невръщането на избягал роб на двореца се третира като кражба на дворецов роб и поради тази причина се наказва със смърт. Тази постановка се приема обикновено като охрана и протекция от страна на законите на имуществото и собствеността на двореца и храмовете (Cruveilhier, 1937: 30).

Параграф 19 може да се анализира също като свидетелстващ за явление или система избягали роби да се привличат и използват в други стопанства. По този начин робът намирал относително по-благоприятни условия за работа и живот, които за него представлявали известна сигурност и гаранция в сравнение с положението му при предишния му господар и обстоятелствата, настъпили след бягството му.

За редица стопанства привличането на избягали роби срещу предоставянето на по-добри условия в сравнение с останалите роби представлява реална възможност за използването на допълнителна работна сила. От експлоатацията на тези роби се извличала значително по-голяма печалба, реализирана за сметка както на принадлежащия продукт, така и на спестените средства за тяхното закупуване.

Текстът на § 19 показва, че избягалите роби били обект на продължително издирване, което нямало давност.

§ 20

Ако робът избяга от ръцете на онзи, който го е задържал, този човек трябва да се закълне в бога пред господаря на роба и да бъде свободен от отговорност.

Параграф 20 се отнася за случаи, когато заловени роби са избягали повторно от ръцете на заловилите ги. Основните сведения за старовавилонското робовладение се свеждат до бягства на робите и издирването и предаването на господарите им. За

разлика от §§ 16 и 19 човекът, заловил избягал роб, не се разглежда като виновен, в случай че заловеният роб е избягал повторно. Такъв човек се освобождава от отговорност и не се подлага на наказания. Като гаранция за неговата невинност и несъучастие в повторното бягство на роба законът определя клетва в бога пред лицето на собственика на роба.

Повторното бягство, резултат от активните действия на роба, разкрива косвено характера на отношенията между роба и робовладелеца собственик. То се свързва със статута на роба и евентуалните последици и промяна слез връщането му при робовладелеца собственик.

Активните действия на роба показват категорично стремежа му бягството да се реализира на всяка цена. Причините за бягствата на робите от частните стопанства са многобройни и по този текст трудно може да се съди за тях. Във всички случаи на преден план следва да се постави възможността след успешно бягство робът да се завърне в своя край евентуално при свои близки и др., където по силата на местните закони и обичаи той нямал статут на роб, а възстановявал този си статут, който имал до момента на заробването си.

Първоначалният статут на това лице не се променя от обстоятелството, че то е било роб в друга страна, за което свидетелстват например § 27 от законите на Хамурапи, § 29 от законите на Ешнуна и др. Бягството на роби, чиито селища били териториално присъединени и включени при различни обстоятелства към територията на старовавилонската държава, било практически безперспективно за тях и по-рядко срещано явление освен в случаите на стремеж да се премине в системата на царското робовладение, където се създавали реално по-добри условия за живот.

В заключение при анализа на посочените параграфи се добива впечатление, че законът и властите обръщали голямо внимание на бягствата на робите и предприемали активни действия както за ограничаването на тази практика, така и за залавянето и връщането на избягалите роби на техните собственици, като преследвали и налагали смъртни наказания на организаторите, съучастниците и укривателите на робите бегълци.

ЛИТЕРАТУРА

Дьяконов, Дунаевская, Магазинер 1952: Дьяконов, И. М., И. М. Дунаевская, Я. М. Магазинер. Законы Вавилонии, Ассирии и Хеттского царства, Вестник древней истории, 3, 4, М., 1952, 199–303, 205–320.

Cardascia 1955: Cardascia, G. Les Villes de Mésopotamie. Institutions économiques et sociales, La ville. Institutions économiques et sociales. Recueil de la Société Jean Boden, 7, Bruxelles, 1955, p. 51–61.

Cardascia 1959: Cardascia, G. La concept babylonien de la propriété, Revue Internationale des Droits de l'Antiquité, 6, Bruxelles, 1959, p. 19–32.

Cruveilhier 1937: Cruveilhier, P. Introduction au Code d'Hammurabi, Paris, 1937.

Cuq 1929: Cuq, E. Etudes sur le Droit Babylonien, les lois Assyriennes et les lois Hittites, Paris, 1929.

Delaporte 1923: Delaporte, L. La Mésopotamie. Les civilisations babylonienne et assyrienne, Paris, 1923.

Deshayes 1969: Deshayes, J. Les Civilisations de l'Orient Ancien, Paris, 1969.

Meissner 1893: Meissner, Á. Beiträge zum Altbabylonischen Privatrecht, Leipzig, 1893.

Meyer 1912: Meyer, E. Histoire de l'Antiquité, Vol. I, Paris, 1912.

Moret 1936: Moret, A. Histoire de l'Orient. I, Préhistoire IV et III Millénaires, Histoire Générale. Sous la direction de G. Glotz, Paris, 1936.

Neufeld 1962: Neufeld, Á. Inalienability of Mobile and Immobile Pledges in the Laws of the Bible, Revue Internationale des Droits de l'Antiquité, 9, 1962, Bruxelles, p. 33–44,

Petschow 1939: Petschow, H. Die Neubabylonischen Kaufformulare, Leipzig, 1939.

Petschow 1965: Petschow, H. Zur Systematik und Gesetzestechnik im Codex Hammurabi, Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete, 57/NF 23/Leipzig und Berlin, 1965, S. 146–172.

San Nicolo 1950: San Nicolo, M. Rechtsgeschichtliches zum Gesetzbuch des Lipit-Ístars von Isin, Orientalia, 19, Roma, 1950, S. 111–118.

Szlechter 1955: Szlechter, E. Le Code d'Ur-Nammu, Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale, 49, Paris, 1955, p. 169–177.

Szlechter 1970: Szlechter, Á. L'interprétation des lois babyloniennes, Revue Internationale des Droits de l'Antiquité, 17, Bruxelles, Bruxelles, 1970, p. 81–115.

Thureau-Dangin 1929: Thureau-Dangin, F. Wardum, *Arciv Orientalní*, 1, Prag, 1929, p. 271–272.

Van Praag 1945: Van Praag, A. *Droit matrimonial assyro-babylonien*, Amsterdam, 1945.

Volterra 1937: Volterra, L. *Diritto romano e diritti orientali*, Bologna, 1937.

Volterra 1955: Volterra, L. Les rapports entre le droit romain et les droits de l'Orient, *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 2, Bruxelles, 1955, p. 135–155.